

Aydın Vilayeti İdâdî Mektepleri*

Preparatory Schools Of Aydın Province

Ertan Gökmen**

Özet

Tanzimat'ın ilanına kadar sıbyan mektepleri, medreseler, saray içindeki Enderun Mektebi ve daha sonradan açılan Mühendishane-i Berr-i Hümayun ve Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Harbiye eğitim hayatına yön veren okullardı. Bu okullardan en yaygın olanları sıbyan mektepleri ile medreselerdi. Ancak bu kurumlar inceleme, araştırma ve eleştiriden uzaklaştıkları için gelişmelere ayak uyduramayan ve yeniliklerin uygulanamadığı kurumlar haline gelmişlerdi. Tanzimat yöneticileri ise medreseleri ve sıbyan mekteplerini kaldırmaya cesaret edememişler ancak ıslah etmek ve onların yanında Avrupa tarzında öğretim yapan okullar açmakla yetinmişlerdir. Açılan bu eğitim kurumlarından en önemli ve yaygın olarak açılanları iptidâiler, rüştiyeler ve idâdîlerdir. İdâdîler bin haneden fazla olan yerleşim alanlarında kuruluyorlardı. Bu çerçevede Aydın vilayetinin sancak merkezlerinde de idâdî mektepleri açılmıştır. Aydın vilayeti ve sancaklarında açılan idâdî mektepleri çalışmamıza konu olup, bu çalışmada, idâdî mekteplerinin eğitim hayatına ne zaman girdikleri, nasıl bir öğretim kurumu oldukları, vilayet genelindeki idâdî mekteplerin açılışı, öğretim programları, öğretmen kadrosu ve öğrenci sayıları hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mektep, İdâdî, Eğitim, Aydın, İzmir, Manisa, Denizli, Muğla.

Abstract

Up to Tanzimat, primary schools, Muslim Theological Schools (*medreses*), Palace School (*Enderun Mektebi*), School For Artillery Officers (*Mühensishane-i Berri-i Hümayun*), The Imperial Naval Engineering School (*Mühendishane-i Bahri-i Hümayun*), Medical School (*Mekteb-i Tıbbiye*) and War School (*Mekteb-i Harbiye*) are the main important educational institutions of Ottoman Empire. The most common of these are the primary schools and Muslim Theological Schools. But these schools were far from examining, researching and criticism in 19th century. The administrators of the Tanzimat period could not abolish these schools, but they reformed them and founded new schools beside the old schools. These schools were founded under the name of iptidai (primary school),

---

* Bu çalışma, Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından Manisa'da düzenlenen, II. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresinde (11–13 Kasım 2005) sunulmuş ve herhangi bir yerde yayınlanmamıştır.

** Yrd. Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
(ertan.gokmen@bayar.edu.tr)

rüşdiye (high school) and idâdî (preparatory school). Preparatory schools are going to be founded in towns which have more than thousand houses. Preparatory schools have been opened in the sandjaks of Aydın Province. In this study, the foundation of these schools in Aydın Province, educational program and the number of the teacher and student of these schools have been dealt with.

Key Words: School, Preparatory Pchools, Education, Aydın, İzmir, Manisa, Denizli, Muğla

I-İdâdî Mektepleri

Sözlük manası hazırlamak demek olan idâd, ilk zamanlarda kendisinden daha üst bir mektebe öğrenci hazırlayan ve yetiştiren mekteplere denilmiştir. Mesela, 1838 yılında ilk defa açılan rüştiye mektebi için öğrenci yetiştiren sıbyan mekteplerine¹ ve Harp Okulu ile Askerî Tıbbiye’de okumak isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak için açılan hazırlık sınıflarına idâdî denilmiştir.² Bu okullar, 1845 yılında ordu merkezlerinde ve Bosna’da açılmıştır. Programları rüştiyelerden pek farklı olmayan bu mekteplere 11–14 yaş arası öğrenciler alınmıştır.³

İdâdî teriminin bir ortaöğretim kurumunun adı olarak kullanılması, 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nin yayınlanmasından sonradır. Bu mekteplerin açılması ile Müslüman ve Hıristiyan tebaa kaynaştırılmak ve ortak bir kültürde yetiştirilmek isteniyordu. Bunun için dört yıllık rüştiyelerin üstünde, öğretim süresi üç yıl olan idâdîlerin açılması düşünülmüştür.⁴ Nizamnâme hükümlerine göre öğretim süresi üç yıl olan idâdîler, bin haneden fazla olan yerlerde kurulacaklardı. İdâdîlerin her türlü masrafı vilayet maarif idaresi sandıklarından karşılanacak, her idâdîde muavinlerle birlikte altışar muallim ve mubassır bulunacaktı. Okuldaki temizlik işleri ile diğer işleri görmek için de kapıcı ile hademeler görev yapacaktı. Nizamnâmenin 38. maddesinde, idâdîlerde okutulacak dersler belirtilmiştir. Bu dersler şunlardır: Mükemmel Türkçe Kitâbet ve İnşâ, Fransızca, Kavânîn-i Osmâniye, Mebâdî-i İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Târih-i Umûmî, İlm-i Mevâlid (Tabiat Bilgisi), Cebir, Hesab ve Defter Tutmak Usulü, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i Tabîiye, Kimya ve Resim.⁵

¹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 3–4, İstanbul, 1970, s. 945

² Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773–1923)*, İstanbul, 1971, s. 130

³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2008*, 14. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2009, s. 166

⁴ Akyüz, a.g.e., s. 166.

⁵ Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraâtı –XIX: Asır Maârif Tarihi*, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara, 2001, s.431

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesiyle açılması kararlaştırılan idâdiler hemen açılmamış, ilk idâdî ancak 1873 yılında İstanbul'da Darü'l-Maârif'in yerinde açılabilmiştir.⁶ Maddî imkânsızlıklar sebebiyle 1876 tarihine kadar İstanbul'da bile dört beş tane açılabilmiştir. İdâdilerin masrafları için sadrazam Sait Paşa zamanında sağlam kaynaklar oluşturulunca, vilayetlerde de idâdilerin açılmasına başlanmış ve 1302/ 1884-5 tarihinde içlerinde İzmir ve Manisa'nın da bulunduğu 28 vilayette idâdî mektepleri açılmıştır. 1892 yılında sayıları 34'e çıkan idâdilerden Selanik, Manastır, Yanya, İzmir, Beyrut ve Şam'da bulunanları yatılıya (leyli) dönüştürülmüştür.⁷

1892 yılında idâdiler beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Vilayet idâdileri yedi, sancak idâdileri beş yıllık oluyordu. Vilayet ve sancaklardaki idâdilerin eğitim süresinin eşit olmayışının sebebi sancakların maârif bütçelerinin yedi yıllık (leyli) idâdî açmaya yeterli olmayışı idi.⁸ Beş senelik sancak idâdilerinin ve yedi senelik vilayet idâdilerinin ilk üç senesinde rüştiye eğitimi, diğer senelerinde idâdî eğitimi veriliyordu. Böylece bir öğrenci, üç yıllık ilk mektepten sonra, üç senelik rüştiye eğitimi ve eğer sancakta ise iki, vilayette ise dört yıllık idâdî eğitimi alıyordu.⁹

1902 yılında vilayet merkezlerindeki idâdilerde temel derslerle birlikte okutulmak şartıyla ziraat şubeleri için öğrenim süresi altı yıla indirilmek ve Ticaret ve Sanayi şubeleri için sekize yükseltmek suretiyle çok amaçlı idâdiler oluşturulmak istenmiş ise de bundan istenilen faydanın elde edilememesi sonucu, idâdiler 1906 yılında yeniden yedi yıllık olarak öğrenime devam etmiştir.¹⁰

1906 yılına gelindiğinde imparatorluk genelinde resmî, özel ve askerî idâdilerin sayısı 109'a, 1909 yılında da idâdilerdeki öğrenci sayısı 20.000'e yaklaşmıştır.¹¹

1892 senesinde yayınlanan “*Umûm Mekâtib-i İdâdiye-i Mülkiyenin İdâre-i Dâbîliyelerine Mahsûs Ta'limat*”ta idâdilerde görevli müdürün, müdür-i sâninin, muâvinlerin, mubassırların, kâtiplerin vazifeleri, öğrencilerin mektebe kabul şartları, öğrencilere verilecek ceza ve mükafatlar, imtihanlar, öğrencilere verilecek yiyecek ve giyecekler ile gündüzlü ve geceli idâdilerde öğrencilerin günlük çalışma saatleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiş olup, çalışmanın hacminin genişlememesi için bu hususlara burada yer verilmemiştir.¹²

⁶ Akyüz, *a.g.e.*, s.145

⁷ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991, s. 118–119

⁸ Kodaman, *a.g.e.*, s. 122

⁹ Nafî Atuf, *Türkiye Maarif Taribi*, c.II, İstanbul, 1932, s. 10

¹⁰ Koçer, *a.g.e.*, s. 131; Akyüz, *a.g.e.*, s. 203

¹¹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 129

¹² Talimatnamenin tamamı için bkz. Cevad, *a.g.e.*, s. 337-367

II-Müslim İdâdîleri

A-İzmir İdâdîsi

İzmir İdâdî mektebi Temmuz 1302/1884-5 senesinde kurulmuştur.¹³ Mektep 1304/1886-7 yılında padişah irâdesi ile yatılıya dönüştürülmüş ise de gündüzlü kısmı da öğrenime devam etmiştir. Mektep, merkez vilayetler idâdî programına göre rüştiyeyi de içerdiğinden yedi sınıf üzere kurulmuştur. Mektepte, gündüzlü öğrenciye mahsus rüşdiye derecesinde ayrıca bir idâdî şube bulunmaktaydı.¹⁴ Mektepten mezun olanlar, mekâtib-i mülkiye ve mekâtib-i hukuk gibi yüksek mekteplere gidebilmekteydiler.¹⁵

İzmir idâdî mektebi hükümet konağı bitişiğinde denize nâzır konumda idi. Üç katlı olan binanın birinci katında yemekhane, kiler, depo ve mescit, ikinci katında dershaneler, idare ve muallim odaları, üçüncü katında ise yatakhaneler bulunuyordu. Mektebin arkasında mutfak ile alet odası (Hikmethâne) ile hamam vardı. Öğrencilerin haftada bir defa yıkanmaları zorunlu idi. Mektepte muvazzaf olarak görev yapan bir tabip ile hastane (revir) mevcuttu.¹⁶

İzmir idâdîsinde okuyanların geneli vilayete bağlı sancak ve kazalardan olmakla birlikte, mektepte verilen eğitimin iyi olmasından dolayı diğer vilayetlerden gelen öğrenciler de burada eğitim görüyordu. Bu öğrencilerin yeme ve içme masrafları mektep tarafından karşılanmaktaydı. Yatılı öğrenciler de ücretli ve ücretsiz olmak üzere ikiye ayrılmakta ve ücretli olanlardan yıllık iki lira alınmaktaydı. Ücretsiz öğrenciler ise, her sene vilayet ve vilayete bağlı sancaklarda düzenlenen sıraya göre mektebe alınmaktaydılar.¹⁷

Mektepte, idarî işlerinden sorumlu Mektep İdare Heyeti, mektep için gerekli malzemelerin alım ve satımını yapan Mubâyaa Komisyonu ve eğitim ve öğretim faaliyetlerini yerine getiren Heyet-i Ta'limiye görev yapmaktaydı. Bunların yanında mektepte memurlar ve hizmetliler de bulunuyordu.¹⁸

Mektep İdare Heyeti'nde, Mubâyaa Komisyonu'nda ve Heyet-i Ta'limiye'de görev yapan kişiler daimî surette bu görevi yapmamakta, zamanla bazıları değişmektedir. Salnamelerde her yıl zikredilmesine rağmen, çalışmanın hacmini genişletmemek için, aşağıda 1314/1896-7 yılında bu komisyon ve heyetlerde görev yapan kişilerin adlarına yer verilmiştir.¹⁹

¹³ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1304, s. 97

¹⁴ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1326, s. 138

¹⁵ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1306, s. 65

¹⁶ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1326, s. 139

¹⁷ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, aynı yer

¹⁸ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1312, s.144-145; 1313, s. 120-121

¹⁹ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1314, s. 122-123

Mektebin 1314/1896-7 yılı İdare Heyeti'nde, müdür Veysi Efendi, müdür-i sâni Şevket Efendi, tabip Mustafa Nuri Efendi, müdür muavinleri Hüseyin Râsîh, Mehmed Hamdi, İsmail Hakkı Efendi, tahrirat ve hesap memuru Süleyman Hatim Efendi bulunmaktadır. Mübâyaa Komisyonu'nda ise maârif müdürü İsmail Naili Bey ile aza olarak idâdî müdürü Edib Veysi, maârif meclisi azalarından Hacı Mehmed, Hacı Hafız Mehmed ve Mekteb-i İdâdî müdür-i sâni Şevket Bey yer almaktadır.

Mektebin 1314/1896-7 yılındaki Heyet-i Ta'limiyesi'nde ise 16 muallim görev yapmaktadır. Mektepte okutulan derslerden Arabî ve Farişî derslerine Said Bey, Tarih-i Tabii dersine Mustafa Nuri Efendi, Kimya dersine Doktor Edhem Bey, Fıkh-ı Şerîf dersine Abdullah Efendi, Edebiyat ve Ahlâk derslerine Hakkı Efendi, Usûl-i Defterî ve Kavânîn derslerine Edib Veysi Bey, Hikmet-i Hendese dersine Hüseyin Râsîh Efendi, Heyet-i Müselleat ve Cebir derslerine Mehmed Şevket Efendi, Hesap ve Ma'lûmât-ı Fenniye derslerine Mehmed Hamdi Bey, Coğrafya dersine Şahbaz Efendi, Usûl-i İnşa ve Kitâbet dersleri muallimi (boş), Cerr-i Eskal ve Fransızca derslerine İliya Janidis, Rumca dersine Mehmed Zihni Efendi, Tarih ve Fransızca derslerine İsmail Hakkı Efendi, Lisan-ı Osmânî dersine Abdullah Efendi, Ulûm-ı Edebiye dersine Hacı Mustafa Efendi, Arabî dersine Sabri Efendi, Resim dersine Sâim Efendi ve Hüsn-i Hatt dersine Hacı Şâkir Efendi girmektedirler.

Yukarıda belirtilen Heyet-i Talimiye'deki bazı muallimlerin birden fazla derslere girdiği görülmektedir. Muallimlerin çoğunluğunu Müslümanlardan oluşmasına rağmen, bazı derslere gayrimüslim hocaların da girdiği görülmektedir.

İzmir İdâdî Mektebi ile şube idâdîsindeki muallim ve öğrenci sayıları ne kadardı? Yıllara göre bu sayılarda nasıl bir değişim olmuştur? Bu hususlarla ilgili bilgiler aşağıda verilen Tablo-1 ve Tablo-2'de gösterilmiştir.

B-Vilayet'e Bağlı Sancaklardaki İdâdîler

Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin otuz üçüncü maddesine göre, binin üzerinde haneyi barındıran kasabalarda bir idâdî mektebi açılması düşünülüyordu. Aydın vilayeti salnamelerindeki bilgilere göre, Aydın vilayeti merkezi İzmir ile vilayete bağlı sancaklarda birer idâdînin açıldığı görülmektedir. Yukarıda, 1885 tarihinde İzmir'de ve Saruhan'da birer idâdî açıldığını belirtmiştik. 1889 yılında Aydın'da, 1890 yılında Muğla'da ve 1891 yılında da Denizli'de birer idâdî açılmıştır.²⁰

Aydın vilayet salnamelerinde, İzmir İdâdî Mektebi dışında, sancaklarda açılan idâdî mekteplerinin fizikî durumları ile ilgili bilgi verilmemiştir. Bununla birlikte, idâdîlerin idarecileri, muallimleri ve öğrenci sayıları ile okutulan derslere

²⁰ Kodaman, *a.g.e.*, s. 126

ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Sancaklarda bulunan her bir idâdî için belirtilen bu hususlarla ilgili bilgileri ayrı ayrı vermek yerine, birbiri ile karşılaştırma yapılabilmesi için bir bütün halinde aşağıda tablo halinde verilmiştir. Bu tabloda vilayet genelindeki idâdîlerin müdürleri ile idâdîlerdeki muallim sayıları gösterilmiştir.

Tablo-1 Vilayet Genelindeki İdâdîlerde Görev Yapan Muallimlerin Sayıları²¹

Yıl	İzmir Vil. Merk.		İzmir Vil. Merk.		Saruhan Sancağı		Aydın Sancağı		Denizli Sancağı		Menteşe Sancağı	
	İdâdî Müdürü	Mua. Say.	İdâdî Şube Müd.	Mua. Say.	İdâdî Müd.	Mua.Say.	İdâdî Müd.	Mua. Say.	İdadî Müd.	Mua. Say.	İdadî Müd.	Mua. Say.
1304					Ata Bey	4						
1305					-	-						
1306					-	-						
1307	Abdur-raman Ef.	13		4	Mehmed Efendi	7	Hasib Ef.	4				
1311	İsmail Naili	16			Abdullah Namık	7		5	Ali Rıza	6	Sabri Bey	4
1312					“	7	Ömer Lütfi	5	-	-	Hayri Efendi	5
1313					“	7	“	5	-	-	“	4
1314	Edib Veysi	16	İlyas Bahri	4	İrfan Bey	8	“	6	Ali Rıza	6	-	-
1316	Abdi Namık	15	“	8	“	8	“	6	“	6	Abdül-fettah Efendi	5
1317	“	15	“	10	“	8	“	6	Mehmed Hamdi	6	“	5
1318 ²²	Abdi Namık Efendi	15	“	11	Halil Efendi	13	Hasan Tahsin	14	Mehmed İhsan Efendi	15	Abdül-fettah Efendi	14
1319	“	16			Halil Efendi	6	Hasan Tahsin	7	“	7	“	5
1320	“	15	İlyas Bahri	6	Rauf Bey	6	“	7	“	7	“	5
1321	Ahmed Müfid	15	“	6	“	8	“	8	Mehmed Hilmi	7	“	5
1323	“	16	“	7	“	7	“	7	“	8	“	5
1326	Boş	14	“	8	Ömer Fevzi	7	Meh-med Hilmi	5	İsmail Efendi	8	Nail Bey	6

Vilayetteki idâdîler içerisinde muallim kadrosu en fazla olanı vilayet merkezindeki İzmir idâdîsidir. İzmir idâdîsindeki muallim sayısı diğer

²¹ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1304, s. 213; 1307 cilt 2, 260-263; 1311, s, 203, 235, 277, 343; 1312, s. 305, 389, 465; 1313, s. 159, 281, 453; 1314, s. 122, 275, 324-325, 369; 1316, s. 254,308, 309, 372, 480; 1317, s. 94-96, 241, 289, 336, 420; 1319, s. 83, 204, 376; 1320, s. 83, 206, 251, 297, 382; 1321, s.81-82, 197, 229, 283, 370; 1323, s. 80-82, 193, 223, 277, 353; 1326, s. 135-136, 435, 513, 569, 689.

²² 1318 Yılına ait veriler Maarif salnamelerinden alınmıştır. *Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, Üçüncü Sene, Matbaa-yı Âmire, 1318, s. 1084-1090

idâdilerdekinin yaklaşık iki katıdır. 1296/1878-9 ile 1326/1908-9 yılları arasında İzmir idâdisinde müdür dâhil 13 ile 16, idâdî şubesinde ise dört ile on bir arasında değişen sayıda muallim görev yapmıştır. İzmir'den sonra sancak idâdileri arasında muallim kadrosu en iyi olanı Saruhan İdâdisi'dir. Yine sancak idâdileri içerisinde en az muallimi olan idâdî Menteşe'de bulunmaktadır. Salnamelerdeki bilgilere göre, Menteşe İdâdisi'nde muallim sayısı dört ile altı arasında değişiklik göstermektedir.

İdâdî müdürlerinin uzun yıllar görevlerinde kalmadıkları görülmektedir. Tablodaki bilgilere göre, uzun süre müdürlük yapanlar içerisinde Muğla İdâdî müdürü Abdülfettah Efendi (1316-1323) ve Aydın İdâdî müdürü Ömer Lütfi Efendi (1312-1315) uzun süre görev yapan muallimlerdenidir. İzmir İdâdî müdürü Edip Veysi Efendi ile Saruhan İdâdî müdürü Halil Efendi mekteplerinde bir yıl gibi kısa bir süre görevde kalmışlardır. Müdürlük görevinde bulunan diğer kişiler ise iki ile dört yıl arasında değişen sürelerle görev yapmışlardır.

Vilayet merkezi ile sancaklardaki idâdilerde görev yapan muallimlerin sayıları kadar bu mekteplerde öğrenim gören öğrencilerin sayıları da bize bu mekteplerin durumu hakkında fikir vermektedir. Aşağıdaki tabloda da yıllara göre bu mekteplerde öğrenim gören öğrenci sayıları verilmiştir.

Tablo-2 Vilayet Genelindeki İdâdilerin Öğrenci Sayıları²³

Yıl	İzmir İdâdisi		İzmir İdâdisindeki Toplam Öğrenci	İzmir İdâdî Şubesi	Saruhan İdâdisi	Aydın İdâdisi	Denizli İdâdisi	Menteşe İdâdisi
	Yatılı Öğrenci	Gündüzlü Öğrenci		Gündüzlü Öğrenci	Gündüzlü Öğrenci	Gündüzlü Öğrenci	Gündüzlü Öğrenci	Gündüzlü Öğrenci
1304	IV. Sene 163 Öğrenci		163		58			
1305	V. Sene 163 Öğrenci		163		36			
1306	37	163	200		25			
1307	-	-	248		123	220		
1311	89	61	250	136	132	90	Belirsiz	Belirsiz
1312	150	250	400	71	139	90	105	Belirsiz
1313	119	244	363	158	159	90	-	Belirsiz
1314	150	223	373	170	116	90	90	Belirsiz
1316	163	145	308	200	122	102	75	Belirsiz
1317	189	171	360	203	112	82	59	Belirsiz
1319	202	247	449	-	159	82	84	Belirsiz
1320	202	247	449	-	167	82	84	Belirsiz
1321	202	220	422	-	167	82	-	Belirsiz
1323	240	250	490	-	197	129	-	Belirsiz
1326	245	248	493	-	232	95	120	Belirsiz

²³ Bu tablo belirtilen yıllara ait Aydın vilayeti salnamelerindeki idâdilerle ilgili verilen bilgilere dayanılarak oluşturulmuştur.

Vilayette bulunan idâdiler içerisinde tek yatılı (leyli) mektep İzmir İdâdîsi'dir. Mektepte yatılı öğrenciler yanında gündüzlü öğrenciler de öğrenim görmektedirler. Vilayet salnamelerinde idâdiler içerisinde öğrenci sayısı hakkında bilgi verilmeyen tek idâdî Menteşe sancağı idâdîsidir. İdâdileri sahip oldukları öğrenci sayısına göre büyükten küçüğe doğru sıralayacak olursak, ilk sırayı İzmir İdâdîsi, ondan sonra sırasıyla Saruhan, Aydın ve Denizli idâdileri almaktadır. Muallim kadrosu göz önüne alındığında, Menteşe İdâdîsinin bu idâdilerden daha küçük olduğu tahmin edilebilir. İzmir idâdî şubesinde Saruhan İdâdîsi'ninkine yakın sayıda öğrenci öğrenim görmektedir.

Vilayetteki idâdilerin tümünün öğrenci sayısında sonraki yıllarda bir artış olduğu görülmektedir. Tabloda, mekteplerin sahip olduğu öğrenci sayılarını gösteren ilk yıla ait rakamlarla, son yıla ait rakamlar karşılaştırıldığında, bu artış gözlenebilmektedir. İdâdilerdeki öğrenci artışı, İzmir'de %202, İzmir idâdî şubede %49, Saruhan'da %300, Denizli'de % 14, Aydın'da % 5 olmuştur. Bu artışlarla İzmir idâdîsindeki öğrenci sayısı 163'ten 493'e, idâdî şube'de 136'dan 203'e, Saruhan idâdîsinde 58'den 232'ye, Aydın İdâdîsinde 90'dan 95'e, Denizli İdâdîsinde 105'ten 120'ye yükselmiştir. İdâdiler içerisinde öğrenci sayısında en fazla artış Saruhan ve daha sonra İzmir İdâdîsinde olmuştur. En az artış ise, Aydın İdâdîsinde gerçekleşmiştir.

Yukarıdaki rakamlar dikkate alındığında, idâdilerin öğrenci sayılarında bir artış gözlenmekle birlikte, bazı yıllardaki öğrenci sayıları bir önceki yıla göre düşüş görülmektedir. Mesela, İzmir idâdîsinde 1312/1894-5 yılında öğrenci sayısı 400 iken, bir yıl sonra bu sayı 363'e, yine Saruhan idâdîsinde 1313/1895-6 yılında 159 iken bir yıl sonra 116'ya düşmüştür.

İzmir idâdîsindeki gündüzlü öğrencilerin sayısı yatılı olanlara oranla sayıca fazladır. Sadece 1311/1893-4, 1316/1898-9 ve 1317/1899-900 yıllarında yatılı öğrenci sayısı gündüzlü öğrenci sayısından fazladır. 1323/1905-6 ile 1326/1908-9 yıllarında yatılı öğrenciler ile gündüzlü öğrencilerin sayılarının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

C-Vilayet İle Sancak İdâdîlerinde Okutulan Dersler

Vilayet salnamelerinde Menteşe İdâdîsi hariç, diğer idâdilerde okutulan dersler ile bu derslerin hangi muallimler tarafından verildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. İdâdilerin muallim kadrolarında zaman zaman değişiklikler olduğu gibi bazı derslerin muallimlerinin değişmediği de olmuştur. Yine, idâdî müdürleri de idarecilikleri yanında derslere girmektedirler. 1323/1905-6 yılında Aydın idâdî müdürü Hasan Tahsin Bey Fransızca, Ma'lûmât-ı Fenniye, Kitâbet ve Ziraat derslerine, Denizli idâdî müdürü Mehmet Hilmi Efendi Fransızca,

İlm-i Eşya ve Ma'lûmât-ı Ziraiye derslerine, Saruhan idâdî müdürü Rauf Bey Fransızca, İnşa ve Kitâbet ve Türkçe derslerine girmektedirler.²⁴

İdâdilerde okutulan derslerde ve bu dersleri okutan muallimlerde yıllar itibariyle değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikleri her bir idâdî için makaleye ek olarak verilen ders ve muallim kadrolarını gösteren tablolardan izlemek mümkündür. Aşağıda, bu tablolardaki bilgilere göre her bir idâdîde okutulan dersler ve meydana gelen değişiklikler hakkında bilgi verilmiştir.

1-İzmir İdadî Mektebinde Okutulan Dersler

İzmir idâdisinde okutulan derslerle ilgili olarak 1304/1886-7 yılı salnamesindeki ilk dört senenin, 1305/1887-8 yılı salnamesindeki ilk beş senenin ders programına yer verilmiştir. Bundan sonraki yıllara ait salnamelerde sene esasına dayalı bir ders programı görülmemektedir. 1304/1886-7 yılında idâdinin birinci senesinde: Arabî, Farişî, Lisan-ı Osmânî, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Hesab, Hendese, Hüsn-i Hatt, Resim; ikinci senesinde: Arabî, Farişî, Lisan-ı Osmânî, Lisan-ı Fransevî, Tarih-i Umûmî, Coğrafya, Hesab, Hendese, Mebâdi-i Tabiiyye, Resim; üçüncü senesinde: Arabî, Farişî, Lisân-ı Osmânî, Tarih-i Umûmî, Coğrafya, Hesab, Hendese, Tarih-i Tabii, Mebâdi-i Hikmet-i Tabiiyye, Tabakât-ı Arz, Resim; dördüncü senesinde: Arabî, Lisan-ı Osmânî, Fransızca, Tarih-i Umûmî, Hikmet-i Tabiiyye, Hendese-i Resmiye, Tarih-i Sanayi, Hukuk ve İdare, Sûret Teşkili, Cebir, Kimya ve Resim dersleri okutulmaktaydı. 1305/1887-8 yılında beşinci senede okutulan dersler de belirtilmiş olup bu dersler şunlardır: Arabî, Farişî, Lisan-ı Fransevî, Kavânîn-i Husûsiye, Cerr-i Eskal, Müsellesât-ı Müsteviye, İlm-i Heyet, Fenn-i Tedbîr, Hıfz-ı Sıhha ve Resim. Yukarıda belirtilen bu program 1306/1888-9 yılında da aynen uygulanmıştır.²⁵

1306/1888-9 yılından sonra, idâdîde okutulan dersler sene esasına göre verilmemiş, bunun yerine hocaların hangi dersleri verdikleri belirtilmiştir. 1311/1893-4 yılından itibaren idâdîde görevli muallimler ile verdikleri dersler salnamelerdeki bilgilerden takip edilebilmektedir.

1311/1893-4 yılında okutulan derslere 1314/1896-7 yılında Ahlâk, Tarih-i Tabii, Ulûm-ı Edebiye, Lisan-ı Osmânî ilave edilmiştir. 1314/1896-7 yılı programından çıkarılan Lisan-ı Osmânî, Ulûm-ı Edebiye ve Ma'lûmât-ı Fenniye dersleri yerine 1316'da Ma'lûmât-ı Nâfia, İlm-i Servet, İlm-i Hey'et ve Türkçe ve 1317/1899-1900'de Mevâlid dersi ilave edilmiştir. İdadî programına 1321/1903-4'de Usûl-i Tahrir ve Ma'lûmât-ı Ziraiye, 1323/1905-6'te Usûl-i Mesâha ve Hıfz-ı Sıhha ve 1326/1908-9'de Akâid ve Makine dersleri eklenmiştir.

²⁴ *Salnâme-i Vilâyet-i Aydın*, 1323, s. 193, 233, 277

²⁵ *Salnâme-i Vilâyet-i Aydın*, 1304, s. 97; 1305, s. 67; 1306, s. 62-64

Tablodaki bilgilere göre, idâdîde görevli müdür ve müdür yardımcıları ve idâdî tabibi derslere girmektedir. Yine bazı muallimler birden fazla dersi girdikleri gibi bazı dersleri de birkaç muallimin verdiği görülmektedir. Mesela, 1320/1902-3 yılında İzmir idâdîsinde Dimitri Efendi ile İliya Efendi Fransızca muallimi, Mehmed Said Efendi ile Hafız Sabri Arabî muallimi olarak görev yapmaktadırlar. Yine 1326/1908-9 yılında Yusuf Rıza, Faik, Halil ve Hüseyin Hüsnü Efendiler Türkçe muallimi olarak görev yapmaktadırlar. Salnamelerde bazı derslerin hocalarının bulunmadığı yani “münhal” olduğu belirtilmiştir.

İzmir idâdî mektebi muallimleri aynı zamanda idâdî şubede de derslere giriyorlardı. 1317/1899-900 yılında Sâim Efendi hem idâdîde hem de şubede resim dersine²⁶, 1320/1902-3 yılında Hemazaseb²⁷ Efendi de hesap ve hendese dersine giriyordu.²⁷ İzmir idâdîsinin idare ve talim heyetinde meydana gelen değişiklikler şüphesiz sadece yukarıda belirtildiği kadar değildir. Bu hususlarda meydana gelen değişiklikler Ek1/A'ya bakılabilir.

2-Saruhan İdâdîsinde Okutulan Dersler:

İdâdîde okutulan derslerle ilgili ilk bilgi 1304/1886-7 yılı salnamesinde yer almaktadır. Bu yılda okutulan dersler içinde Tarih-i Umumî, Tarih-i Osmanî, Tarih-i Tabii, Coğrafya-yı Umûmî, Coğrafya-yı Osmânî, Arabî, Farisî, Türkî, Fransızca, Resim, Hesap, Hendese, Sinaî, Hikmet-i Tabiiye bulunmaktadır. 1311/1893-4 yılına kadar idâdîde okutulan derslerle ilgili bilgi bulunmazken, 1311/1893-4 yılında okutulan derslere bakıldığında, 1304/1886-7 yılına göre bazı değişiklikler olduğu görülmektedir. 1311/1893-4 yılında Ma'lûmat-ı Dîniye, Ma'lûmat-ı Fıkhiye, Lisan-ı Osmânî, Usûl-i Defteri, Hüsn-i Hatt dersleri programa girerken, Tarih-i Umûmî ve Tarih-i Osmanî yerine Tarih; Coğrafya-yı Umûmî ve Coğrafya-yı Osmânî yerine Coğrafya dersi konulmuştur. Hesap, Hendese, Arabî, Farisî, Fransızca ve Resim dersleri aynen okutulmaya devam edilmiştir. Programa 1312/1894-5 yılında Ma'lûmat-ı Fenniye ilave edilmiş ve diğer dersler aynen kalmıştır. 1313/1895-6 yılında programda herhangi bir değişiklik olmazken, 1314/1896-7 yılında Usûl-i İnşâ ve kitâbet dersleri konmuş, ancak Lisan-ı Osmânî ve Ulûm-ı Dîniye dersleri programdan çıkarılmıştır. Bu tarihten sonra da programa bazı eklemeler olmuş, 1316/1898-9 yılında Cebir ve Akâid, 1321/1903-4 yılında Ziraat ve 1326/1908-9 yılında Ahlak dersi konmuştur. Sinaî ve Hikmet-i Tabiiye dersleri idâdînin sadece 1304/1886-7 yılı programında gözükmekte, daha sonraki yıllarda bu derslere tesadüf edilmemektedir. Saruhan idâdî mektebinde yıllar itibarıyla okutulan dersler ile bu dersleri veren muallimlerin listesi için bkz. Ek 1/B.

²⁶ *Salnâme-i Vilâyet-i Aydın*, 1317, s. 94, 96

²⁷ *Salnâme-i Vilâyet-i Aydın*, 1320, s. 83-84

3-Aydın İdâdîsinde Okutulan Dersler:

Aydın idâdîsinde 1312/1894-5 yılında Arabî, Fârisî, Fransızca, Ma'lûmât-ı Fenniye, Usûl-i Defterî, Lisân-ı Osmânî, Hesab, Hendese, Kitâbet, Ulûm-ı Diniye, Hüsn-i Hatt, Tarih, Coğrafya ve Resim dersleri okutulmaktadır. Bu dersler, 1313, 1314, 1316 ve 1317 yıllarında da aynen okutulmuş ve bunlara 1319/1901-2 yılında Ahlâk dersi ilave edilmiştir. 1321/1903-4 yılında Cebir, İlm-i Eşya ve Türkçe programda yeni gözükten dersler arasında yer almaktadır. 1323/1905-6 yılı ders programında yeni olarak Ziraat dersi yer alırken İlm-i Eşya dersi programda gözükmemektedir. 1326 yılında ise Usûl-i Defterî, Ma'lûmât-ı Fenniye, Cebir ve İlm-i Eşya dışında 1323/1905-6 yılı derslerinin aynen okutulduğu görülmektedir. Yıllar itibarıyla Aydın idâdî mektebinde meydana gelen ders ve muallim değişiklikleri için bkz. EK 1/C.

4-Denizli İdâdîsinde Okutulan Dersler:

1311/1893-4 yılında Denizli idâdîsinde Türkçe, Arabî, Fârisî, Fransızca, Hesab, Tarih, coğrafya, Ulûm-ı Diniye, Hüsn-i Hatt, Resim dersleri okutulmaktaydı. 1313/1895-6 yılında idâdîde okutulan derslerle ilgili herhangi bir bilgi bulunmazken, 1314/1896-7 yılında yukarıda belirtilen derslere Usûl-i İnşâ, Kitâbet, Hendese, Ma'lûmât-ı Fenniye ve Usûl-i Defterî, 1316/1898-9 yılında Cebir ve Kimya ilave edilmiştir. 1317/1899-900 yılından Kimya dersi programdan çıkmış Hendese ilave olmuştur. 1319/1901-2 yılında da Ma'lûmât-ı Fenniye programdan çıkmış Ahlâk ve Hıfz-ı Sıhha dersi eklenmiştir. 1321/1903-4 yılından sonra da Usûl-i İnşâ ve Hıfz-ı Sıhha dersleri idâdî programında görülmemektedir. Ancak bunların yerine İlm-i Eşya ve Ma'lûmât-ı Ziraiye derslerinin konulduğu görülmektedir. 1323/1905-6 yılında Usûl-i defterî dışındaki 1321/1903-4 yılı dersleri aynen okutulmuştur. 1326/1908-9 yılında ise İlm-i Eşya ve Cebir dışında 1323/190-6 yılı programında yer alan derslerin okutulmasına devam edilmiştir. Denizli İdâdîsindeki ders ve muallim değişiklikleri için bkz. EK 1/D.

İdâdîlerde aynı derse birkaç farklı muallim girebiliyordu. Sancak idâdîlerinde ise buna benzer şekilde görev yapan muallimler bulunmamaktadır. İzmir idâdî mektebinden mezun olup da, sancak idâdîlerinde görev yapan mezun öğrenciler bulunmaktadır. Mesela, Denizli idâdîsinde hesap, tarih ve resim muallimi olarak çalışan İbrahim Efendi İzmir İdâdîsinde mezundur.²⁸

Yukarıda dört idâdîde okutulan dersler birbiri ile karşılaştırıldığında vilayetteki idâdîlerde okutulan derslerin neler olduğu görülecektir. Bu karşılaştırma yapıldığında idâdîlerde; Arabî, Fârisî, Türkçe, Lisân-ı Osmanî, Fransızca, Tarih, Coğrafya, Hesab, Hendese, Hüsn-i Hatt, Resim, Cebir, Kimya,

²⁸ *Salnâme-i Vilâyet-i Aydın*, 1316, s. 309

Hıfz-ı Sıhha, Ulûm-ı Diniye, İnşâ ve Kitâbet, Ma'lûmât-ı Fenniye, Ahlâk ve Usûl-i Defterî derslerinin okutulduğu anlaşılmaktadır.

Eğitim süresi sancak idâdilerine göre iki yıl daha uzun olan İzmir idâdisinde belirttiğimiz bu dersler dışında, Mebâdi-i Tabiiye, Tarih-i Tabii, Mebâdi-i Hikmet-i Tabiiye, Hukuk ve İdare, Sûret Teşkili, Makine, Kavânin-i Husûsiye, Kozmografya, Cerr-i Eskal, Müsellesât-ı Müsteviye, İlm-i Heyet, İlm-i servet, Fenn-i Tedbîr, Edebiyat, Rumca ve Kavânin dersleri okutuluyordu.

Rumca dersinin İzmir idâdisi dışındakilerde ders olarak okutulmaması, sancaklardaki idâdilerde Rum öğrencinin olmadığını göstergesi olabilir. Yukarıda verilen bilgiler, ders programlarının büyük oranda aynı kaldığını ancak bazı yıllarda bir önceki seneye bazı yeni ders ilavelerinin yapıldığını göstermektedir.

IV-Yedi ve Beş Yıllık İdadîlerdeki Ders Programı

Vilayet salnamelerinde, Aydın vilayetine bağlı sancaklardaki idâdilerde okutulan derslerle ilgili bilgiler verilmesine rağmen, bu derslerin haftada kaç saat okutulduğu belirtilmemiştir. Salmelerde belirtilmese de, 1892 tarihinde Maârif Nâzırı Ahmed Zühtü Paşa'nın başkanlığında oluşturulan komisyonun beş ve yedi yıllık idâdiler için hazırladığı ders programının Aydın vilayetindeki idâdilerde de aynen uygulandığı düşünülebilir. Yukarıda her bir sancak için ayrı ayrı belirttiğimiz derslerin kaçınıcı senede haftada kaç saat okutulduğu hakkında bir fikir vermek için yedi ve beş yıllık bu idâdî programları tablo halinde aşağıda verilmiştir.

Tablo-3 Yedi Yıllık Yatılı İdadilerin Ders Programı²⁹

DERSLERİN ADI	Senelere Göre Haftalık Ders Saati						
	I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene	V. Sene	VI. Sene	VII. Sene
Ulûm-ı Dîniye	3	2	2	2	2	2	2
Arabî	3	3	3	3	2		
Fransızca			4	5	5	5	3
Farsça		2	2	2			
Türkçe	6	5	3	2	2		
Hendese			2	2	3	2	1
Hesab	2	2	2	3		2	2
Cebir						2	1
Müsellesât							1
Kozmografya							2
Makine							2
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	
Tarih		2	3	2	2	2	2
Usûl-i Defterî					2	2	2
Ma'lûmât-ı Fenniye					3		
Hikmet-i Tabiiye ve Kimya						2	2
Mevâlid ve Hıfz-ı Sıhha							3
Kavânin						2	2
Edebiyat ve Ahlâk						2	2
Hüsn-i Hatt	1	1	1	1	1		
Resim	1	1	1	1	1	1	1
Toplam	18	20	25	25	25	26	28

Tablo-4 Beş Yıllık Gündüzlü Sancak İdadîleri Haftalık Ders Programı³⁰

Dersler	Haftalık Ders Saatleri				
	I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene	V. Sene
Ulûm-ı Dîniye	3	2	2	2	2
Arapça	3	3	3	2	2
Farsça		2	2	2	
Türkçe	6	5	3	2	2
Fransızca			4	5	5
Hesab	2	2	2	3	
Hendese			2	2	3
Coğrafya	2	2	2	2	2
Tarih		2	3	2	2
Usûl-i Defterî					2
Ma'lûmât-ı Fenniye					3
Hüsn-i Hat	1	1	1	1	1
Resim	1	1	1	1	1
Toplam	18	20	25	24	25

²⁹ Kodaman, a.g.e., s. 131³⁰ Kodaman, a.g.e., s. 132

Tablodaki derslerin, Aydın vilayetindeki idâdilerde okutulan derslerle birebir olmasa da bazı değişikliklerle örtüştüğünü söylemek mümkündür. Yedi yıllık idâdî mektepleri vilayet merkezlerinde, beş yıllık idâdiler ise sancak merkezlerinde açılabilirdi. Buna göre, tablo-3'te gösterilen derslerin vilayet merkezindeki İzmir idâdisinde, tablo-4'teki derslerin de sancak idâdilerinde haftada tabloda belirtilen süreler kadar okutulduğu düşünülebilir. Tablodaki bilgiler, idâdilerde haftalık ders saatlerinin ve ders çeşitlerinin ileri sınıflarda arttığını göstermektedir. Derslerin haftada okutulma süreleri ise bir ile altı saat arasında değişiklik göstermektedir.

V- Aydın Vilayetindeki Gayrimüslim İdâdileri

Vilayet merkezi ile vilayete bağlı sancak ve kazalarda Müslümanlar yanında gayrimüslimler de yaşıyordu. Sancakların her birinde Müslümanlara ait idâdiler mevcut olmakla birlikte, gayrimüslimlerin idâdî düzeydeki mektepleri sadece İzmir'de bulunuyordu. İzmir'deki bu idâdiler Rumlara, Ermenilere ve Fransızlara aittir. En fazla idâdî Rum milletine ait olup, bunların sayısı yedidir. Bu mekteplerden beşi erkeklere ikisi ise kızlara aittir. Erkek mekteplerinden üçü özeldir. İzmir'deki Rum idâdilerinin sayıca fazla olması buradaki nüfusları ile ilgili olmalıdır. Nitekim, 1296/1878-9 yılı Aydın vilayeti salnamesi verilerine göre, 118944 olan İzmir nüfusunun, %47'si Rumlardan (56444), %15'i Yahudilerden (18500), %6,7'si Ermenilerden (8000), %18'i Müslümanlardan ve kalanı Protestan, Katolik ve Kıptilerden oluşuyordu.³¹ Yine 1312/1894-5 yılı verilerine göre ise, 157098 olan İzmir nüfusunun 36 087'si (%22) Müslim, 13340'ı Yahudi (%11), 42440'ı (%27) Rum, 7177'si Ermeni (%4,5) ve kalanını Katolik, Protestan, Latin, Bulgar ve yabancı tebaadan meydana geliyordu.³² Her iki yıla ait nüfus verilerine bakıldığında, gayrimüslimler içerisinde en fazla nüfusa sahip olanların Rumlar olduğu görülmektedir.

Vilayet merkezi olan İzmir dışında, İzmir'e bağlı kazalardan sadece Urla kazasında Rumlara ait bir idâdî bulunmaktadır. Urla kazasındaki bu idâdî 1323/1905-6 yılı salnamesinde zikredilmektedir. Urla, İzmir'e bağlı kazalar içerisinde Rum nüfusun en yoğun bulunduğu yerlerden olup, 1323/1905-6 yılında 27389 olan nüfusun % 61'ini Rumlar oluşturuyordu.³³

Ermenilerin ve Fransızların da şehirde birer erkek idâdî mektebi vardı. Zikrettiğimiz bu gayrimüslim idâdî mekteplerinin muallim ve öğrenci sayıları ile ilgili bilgiler salnamelerde belirtilmiş olup, bu bilgiler aşağıda tablo halinde verilmiştir. Tablodaki rakamlar idâdilerin büyüklüğü hakkında da bir fikir verecektir.

³¹ *Salnâme-i Vilâyet-i Aydın*, 1296, s. 74

³² *Salnâme-i Vilâyet-i Aydın*, 1312, s. 199

³³ *Salnâme-i Vilâyet-i Aydın*, 1323, s. 117

Tablo-5 İzmir'deki Gayrimüslim İdadî Mektepleri³⁴

Milleti	İdadî Mektebin Adı (Erkek)	İdadî Mektebin Adı (Kız)	Bulunduğu Yer	Muallim Sayısı	Öğrenci Sayısı
Rum	Evangeliki		Aya Fotini	25	1000
“		Mezaristan	Bonuh Tariki?	1	600
“		Omuriyun	Terasa Cıvanı	-	-
“	Aroni (Özel)		Ufak Liman Mahallesi	18	140
“	Raniyeri (Özel)		Eskala Berini?	10	60
“	Armıs (özel)		Gül Mahallesi	19	150
“	X		Urla Kazası	2	22
Ermeni	Mesrop		Ermeni Mahallesi	20	300
Fransız	Prer		Gül Mahallesi	-	230
				95	2502

Tablodaki rakamlara göre, idâdilerde muallim başına yedi ile on beş arasında değişen sayıda öğrenci düşmektedir. Ancak Mezaristan kız idâdisinde 600 öğrenciye bir kişi muallimlik yapmaktadır. Ancak bu sayının doğru olması mümkün değildir. Muhtemelen eksik bilgi verilmesinden veya yazımdan kaynaklanan bir hata mevcuttur. Rumlara ait idâdiler içerisinde en büyük olanı Aya Fotini'deki erkek idâdisidir. Vilayetin diğer sancak ve kazalarında da Rum ve diğer milletlerden insanlar yaşamasına rağmen buralarda niçin idâdî açılmamıştır? Bunun nedenleri içerisinde buralarda yaşayan gayrimüslimlerin 1000 hane nüfusa sahip olmamaları olabilir. Bir diğeri de buralardaki gayrimüslim öğrencilerin öğrenim için vilayet merkezindeki gayrimüslim idâdilerini tercih ettikleri düşünülebilir.

İzmir'deki mevcut gayrimüslim idâdileri dışında, diğer sancaklardan sadece Saruhan'da Rumlara ait, sekiz hocası ve 301 öğrencisi bulunan “Nim İdadî İptidâî” olduğu belirtilen bir mektep bulunmaktadır.³⁵ Nim idâdî/iptidâî ibaresinden, mektebin hem iptidâî hem de idâdî düzeyde eğitim verdiği düşünülebilir.

Sonuç

Açılmasına 1869 tarihli Maârif Nizamnâmesi ile karar verilen idâdî mekteplerinin yaygınlaşmaya başlaması 1885 tarihinden sonra olmuş ve bu tarihte İzmir ve Manisa'da da birer idâdî mektebi açılmıştır. 1891 yılına kadar

³⁴ Gayrimüslimlere ait idâdilerle ilgili bu tablo 1312, 1313, 1314, 1316, 1317, 1326 yılı Aydın Vilayeti Salnamelerindeki bilgilere dayanılarak oluşturulmuştur. *Salnâme-i Vilâyet-i Aydın*, 1312, s. 158–159; 1313, s. 134–134; 1314, 135–137; 1316, s. 11–102; 1317, s. 105–107; 1326, s. 164–165. Tablodaki mekteplerden Rumlara ait Mezaristan Kız İdadîsi hariç diğer mekteplerin hepsi 1326 yılı mektepleri içerisinde görülmektedir.

³⁵ *Salnâme-i Vilâyet-i Aydın*, 1323, s. 280

Aydın vilayetine bağlı bütün sancaklarda birer idâdî açıldığı görülmektedir. Öğrenci sayıları dikkate alındığında bu idâdîlerin en büyüğü İzmir İdâdî'sidir. Bu idâdî vilâyet genelindeki tek yatılı idâdîdir. Bu idâdînin İzmir'de ayrı bir şubesi daha bulunmakta ve burada da vilâyet idâdisindeki öğrencilerin yarısı kadar öğrenci öğrenim görmektedir. Muallim kadrosu ve öğrenci sayısı bakımından İzmir idâdisini Saruhan, Aydın ve Denizli'deki idâdîler takip etmektedir. Vilâyet salnamelerinde Muğla idâdisi dışındaki idâdîlerde öğrenim gören öğrenci sayıları ile okutulan dersler hakkında bilgi bulunmaktadır.

Salnamelerdeki bilgilere göre, idâdîlerde okutulan dersler küçük farklılıklarla birbirine benzemektedir. İdâdîlerdeki muallimlerden bazıları sadece bir derse girerken bazıları birkaç derse birden girmektedir. Yine aynı ders birkaç muallim tarafından verilebilmektedir. Vilâyet salnamelerinde, idâdî eğitim programlarında yer alan derslerin haftada kaç saat okutulduğuna dair bilgi bulunmadığından bu konuda bilgi verilememiştir. İzmir idâdî mektebi hariç salnamelerde diğer sancaklarda bulunan idâdî mekteplerinin fizikî durumları ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. İdâdî mekteplerinde gayrimüslim öğrencilerin de öğrenim gördüğü ders programında yer alan Rumca dersinden anlaşılmaktadır.

Vilâyet genelinde gayrimüslimlere ait idâdîler de bulunmakta olup, Saruhan'daki nim idâdî/iptidâî mektep dışındaki bütün idâdîler İzmir'de yer almaktadır. Bu idâdîlerin de büyük bir kısmı Rumlara aittir. Vilâyete bağlı kazalar içerisinde sadece Urla kazasında Rumlara ait bir idâdî mektebi bulunmaktadır. Gayrimüslimlere ait dokuz idâdîden yedisi Rumlara, biri Ermenilere aittir. Bu idâdîlerde iki ile yirmi beş arasında değişen sayıda muallim görev yapmaktadır. Yine bu idâdîlerin öğrenci sayısı 22 ile 1000 arasında değişmektedir. Öğrenci sayısı en az olan idâdî Urla Rum İdâdisidir. İdâdîlere müslim ve gayrimüslimler birlikte gidebilmelerine rağmen Rumların çocuklarını İzmir idâdisi dışında kendi açtıkları idâdîlere gönderdikleri görülmektedir. Yine gayrimüslim idâdîlerinde öğrenci sayısının İzmir idâdisindeki öğrenci sayısından en az dört kat daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum gayrimüslimlerin Müslümanlara göre öğrenime daha fazla önem verdiklerini göstermektedir.

Vilâyet ve sancak idâdîlerinde verilen dersler sadece dinî bilimleri değil aklî bilimleri de kapsamaktadır. İdâdîlerde okuyan öğrenciler her senenin sonunda sınava tabi tutuluyorlardı. Bu sınavlar bir komisyon huzurunda yapılmakta ve komisyonlara muallimler dışında tahrîrât kâtibi, evkâf müdürü gibi kalem ehli kişiler de katılmaktadır. Makale sonuna verilen EK 2'de Mehmed Şükrü Efendi'nin Burdur İdâdisi'nin ilk senesine ait şehâdetnâmesinin altında 27 kişinin mührü bulunmaktadır. Bu durum idâdî öğrencilerinin ciddi bir sınava tabi tutulduklarını göstermektedir.

Kısaca yukarıda verilen bilgilerden, idâdîlerin takip edilen program ve eğitim süreleri açısından günümüz liselerine benzediğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S 2008*, 14. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2009
- Atuf, Nafi, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.II, İstanbul, 1932
- Cevad, Mahmud, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraâtı –XIX. Asır Maarif Tarihi*, (Haz.) Taceddin Kayaoğlu, Ankara, 2000
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 3–4, İstanbul, 1970
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773–1923)*, İstanbul, 1971
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991
- Salnâme-i Vilâyet-i Aydın*, 1296, 1304, 1305, 1306, 1311, 1312, 1313, 1314, 1316, 1317, 1319, 1320, 1321, 1323, 1326
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, 1318 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, Matbaa-i Âmire, 1318

EK 1/A İzmir İdâdi Mektebi İdare ve Talim Heyeti

1311 Yılı ³⁶	1314 ³⁷	1316	1317 ³⁸	1320 ³⁹	1321 ⁴⁰	1323 ⁴¹	1326 ⁴²
Müdür İsmail Nâili Bey	Edib Veysi Ef.	Abdi Nâmık Ef.	Abdi Nâmık Ef.	Abdi Nâmık Ef.	Ahmed Müfid Bey	Ahmed Müfid Bey	Boş
	Müdür-i Sânî Şevket Ef.	Mehmed Şevket Ef.	Mehmed Şevket Ef.	Mehmed Şevket Ef.	Rıza Ef.	Rıza Ef.	Yusuf Rıza
Müdür Muâvini Şehbaz Ef.	Mehmed Hamdi	Muâvin-i Evvel Mehmed Hamdi	İliya Janidis Ef.	İliya Janidis Ef.	İliya Janidis Ef.	İliya Janidis Ef.	İliya Ef.
Müdür Muâvini Abdullah Neş'et Ef.	Hüseyin Râsîh Ef.	Muâvin-i Sânî İliya Janidis Ef.	Mehmed Rauf	Yusuf Ziya	Şemsed- din Ef.	Şemsed- din Ef.	Halil Bey
	Müdür Muâvini İsmail Hakkı Ef.	Muâvin-i Sâlis Mehmed Râuf	Yusuf Ziya		Ferid Bey	Ferid Bey	Faik Ef.
Tabib Edhem Bey		Mustafa Nuri Bey	Mustafa Enver Bey	Mustafa Nuri Bey	Mustafa Enver Bey	Mustafa Enver Bey	Mustafa Enver Bey
Tahrîrat ve Muhasebe Kâtibi Yozgadizâ- de Mehmed Tevfik	Süleyman Hâtîm Ef.	Süleyman Hâtîm Ef.	Süleyman Hâtîm Ef.	Süleyman Hâtîm Ef.	Süleyman Hâtîm Ef.	Süleyman Hâtîm Ef.	
	Ahlâk Hakkı Efendi	İlm-i Ahlâk Hakkı Efendi	Hakkı Efendi	Hakkı Ef. ve Yusuf Ziya	Yusuf Ziya	Hacı Mustafa	Hoca Kâzım Ef.
Arabî Mehmed Sabri Ef.	Mehmed Sabri Ef.	Hâfız Sabri Ef.	Hâfız Sabri Ef.	Hâfız Sabri Ef.	Hâfız Sabri Ef.	Hâfız Sabri Ef.	Hâfız Sabri Ef.
Arabî Mustafa Nuri Bey	Said Efendi	Mehmed Said Ef.	Mehmed Said Ef.	Mehmed Said Ef.	Mehmed Said Ef.	Mehmed Said Ef.	
Cerr-i Eskâl Ahmed Hilmi	İliya Janidis Ef.		Mehmed Şevket				
Coğrafya Mehmed Hamdi	Şehbaz Ef.	Mehmed Râuf Ef.	Yusuf Rıza	Zekeriy- ya Ef.	Ferid Ef.	Ferid Ef.	Halil Bey

³⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311, s. 128

³⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1314, s. 122-123

³⁸ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1317, s. 94

³⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1320, s. 83

⁴⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1321, s. 81

⁴¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1323, s. 80-81

⁴² Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, s. 135

Edebiyat Hakka Efendi	Hakki Efendi	Hakki Efendi	Hakki Efendi	Hakki Efendi			
Farisi Mustafa Nuri Bey	Said Efendi	Mehmed Said	Mehmed Said	Mehmed Said	Mehmed Said	Mehmed Said	
Fıkıh-ı Şerif Mansûrizâde Said Bey	Abdullah Efendi	Hacı Mustafa Ef.	Hacı Mustafa Ef.	Hacı Mustafa Ef.	Hacı Mustafa Ef.	Hacı Mustafa ve Yusuf Rıza	
Fransızca Mehmed Tevfik	İliya Janidis Ef.	İliya Janidis Ef.	İliya Janidis Ef.	Dimitri ve İliya Ef.	Dimitri ve İliya Ef.	İliya ve Rahmi Ef.	İliya ve Faik Ef.
		Fransızca Muallim Muâvini Hemazâseb Hâki	Mehmed Râuf				
Hendese Mehmed Tevfik	Hikmet-i Hendese Hüseyn Râsih	Hendese, Hemazâ-seb Hâki	Hemazâ-seb Ef.	Hemazâ-seb Ef.	Hemazâ-seb Ef.	Hemazâ-seb Ef.	Hemazâ-seb Ef.
Hesab Abdullah Neş'et	Mehmed Hamdi	Mehmed Hamdi	Mehmed Şevket	Mehmed Şevket	Şemseddin Ef.	İliya ve Şemseddin Ef.	İliya ve Rahmi Ef.
Hey'et-i Müsellesât Mehmet Şevket	Mehmed Şevket	Müselle-sâtı Müs-teviye Mehmed Şevket	Mehmed Şevket	Boş	Boş	İliya Ef.	İliya Ef.
Hikmet-i Tabiye (Fizik) Hüseyn Râsih		Abdi Nâmık	Abdi Nâmık	Abdi Nâmık	Müfid Bey	Fizik, Şemseddin Ef.	
Hüsn-i Hat Hacı Şâkir	Hacı Şâkir	Hacı Şâkir	Hacı Şâkir	Hacı Şâkir	Hacı Şâkir	Hacı Şâkir	Âdil Ef.
İlm-i Cebir Abdullah Neş'et	Mehmed Şevket	Mehmed Şevket				İliya Ef.	İliya Ef.
Usûl-i İnşâ Tahir Kenan	(Boş)	İzzet Bey	İzzet Bey	İzzet Bey	İzzet Bey	İzzet Bey	
Kavâid-i Türkî Abdullah Efendi		Hâfız Ali Haydar	Mehmed Ali	Yusuf Ziya	Yusuf Ziya	Yusuf Rıza	
Kavânin İsmail Nâili Bey	Veysi Efendi	Nâmık Ef.	Abdi Nâmık	Boş	Müfid Bey	Müfid Bey	Fuad Bey
Kimya Edhem Bey	Edhem Bey	Hemazâ-seb Hâki	Hemazâ-seb Ef.	Hemazâ-seb Ef.	Hemazâ-seb Ef.	Hemazâ-seb Ef.	Hemazâ-seb Ef.
Kitâbet Tahir Kenan	(Boş)	Kitâbet-i Resmîye İzzet Bey	İzzet Bey	İzzet Bey	İzzet Bey	İzzet Bey	İzzet Bey

Malumât-ı Fenniye Hüseyin Râsih	Mehmed Hamdi				Şemseddin Ef.		
Resim Nikolâki Efendi	Sâim Ef.	Sâim Ef.	Sâim Ef.	Muhtar Bey	Muhtar Bey	Muhtar Bey	Ahmed Muhtar Bey
Rumca Mehmed Zihni	Mehmed Zihni	Mehmed Zihni	İliya Ef.	İliya Ef.	İliya Ef.	Midhad Ef.	Midhad Ef.
Tarih İsmail Nâîf Bey	Tarih-i Tabii Mustafa Nuri	Tarih, Cemal Ef.	Cemal Ef.	Yusuf Ziya	Yusuf Ziya	Yusuf Ziya	Yusuf Ziya
Ulûm-ı Dîniye Mansûrizâde Said Bey		Abdullah Sabri	Abdullah Sabri	Mehmed Sabri	Mehmed Sabri	Mehmed Sabri	Mehmed Sabri ve Hoca Kâzım Ef.
Usûl-i Defterî Mehmet Şevket	Edib Veysi Bey	Mehmed Şevket	Yusuf Ziya	Boş	Boş	Müfid Bey	
	Lisan-ı Osmânî Abdullah Ef.						
	Ulûm-ı Edebiye Hacı Mustafa						
		Türkçe Abdullah Sabri			Şemseddin Ef.	Müfid Bey, Şemseddin ve Hüsnü Ef.	Yusuf Rıza, Halil Bey, Faik ve Hüseyin Hüsnü Ef.
		İlm-i Servet (İktisat) Mehmet Şevket	Mehmet Şevket	Boş		Müfid Bey	Fuad Bey
		İlm-i Hey'et (Astronomi) Mehmed Şevket	Mehmet Şevket	Boş		İliya Ef.	Kozmoğrafya, İliya Ef.
		Ma'lûmât-ı Nâfia Mehmed Şevket	Mehmed Râuf	Zekeriyya Ef.			
			Mevâlid Abdi Nâmık	Abdi Nâmık	Müfid Bey	Şemseddin Ef.	

					Usûl-i Tahrir Hakkı Efendi	Hakkı Ef.	Hakkı Ef.
					Ma'lûmât-ı Ziraiyye Zâkeryan Ef.	Rahmi Bey	Rahmi Bey
						Usûl-i Mesâha Hemâzâ-seb Ef.	
						Hıfz-ı Sıhha Şemseddin Ef.	
							Akâid Yusuf Rıza
							Makine İliya Ef.
16/24	16/24	15/28	15/28	15/26	15/26	17/30	14/23
NOT: Tablonun altında yer alan rakamlardan ilki idâdîdeki muallim sayısını, ikincisi ise o yıl içerisinde okutulan ders çeşidi sayısını göstermektedir.							

EK 1/B Saruhan İdâdîsinde Okutulan Dersler ve Muallimleri

1304 Yılı ⁴³	1311-12-13 ⁴⁴	1314 ⁴⁵	1316-17 ⁴⁶	1319 ⁴⁷	1320 ⁴⁸	1321 ⁴⁹	1323 ⁵⁰	1326 ⁵¹
Arabî Osman Ef.	Halil Ef.	Halil Ef.	Halil Ef.	Halil Ef.	Halil Ef.	İsmail Ef.	İsmail Hakkı	
Coğrafyayı Osmânî Halil Hulusi Ef.								
Coğrafyayı Umûmî Halil Hulusi Ef.	Coğrafya İsmail Ef.	İsmail Ef.	İsmail Ef.	İsmail Ef.	İsmail Hakkı Ef.	İsmail Ef.	İsmail Ef.	İsmail Ef.

⁴³ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1304, s. 213⁴⁴ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311, s. 235; 1312, s. 389; 1313, s. 373⁴⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1314, s. 369⁴⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1316, s. 371-372; 1317, s. 336⁴⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1319, s. 294⁴⁸ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1320, s. 297⁴⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1321, s. 283⁵⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1323, s. 277⁵¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, s. 369

Fariş Osman Ef.	Osman Nuri	Osman Nuri	İsmail Ef.	İsmail Ef.	İsmail Hakka Ef.	Sâlim Ef.	Sâlim Ef.	Sâlim Ef.
Fransız- ca	Abdullah Namık	İrfan Bey	İrfan Bey	Halil Ef.	Rauf Bey	Rauf Bey	Rauf Bey	Meh- med Halis
Hendese Ata Bey	Abdullah Namık	İrfan Bey	Hakkı Ef.	Hakkı Ef.	İsmail Hakka Ef.	Hulusi Ef.	Halis Ef.	Meh- med Hâlis
Hesab Ata Bey	İsmail Ef.	İsmail Ef.	İsmail Ef.	İsmail Ef.	İsmail Hakka Ef.	Hulusi Ef.	Halis Ef.	Ömer Fevzi, Meh- med Hâlis
Hikmet-i Tabiiye Nizamedd in Bey								
Resim	Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Musta- fa Ef.	Musta- fa Ef.	Musta- fa Ef.	Mustafa Ef.	Musta- fa Ef.	Musta- fa Ef.
Sınâî Halil Hulusi Ef.								
Tarih-i Osmânî Ata Bey	Tarih Osman Nuri	Osman Nuri	Hakkı Ef.	Hakkı Ef.	İsmail Hakka Ef.	İsmail Ef.	İsmail Ef.	İsmail Ef.
Tarih-i Tabii Nizamed- din Bey								
Tarih-i Umûmî Ata Bey								
Türkî Osman Ef.			Hakkı ve Şaban Ef.	Hakkı Ef.	İsmail Hakka Ef.	Rauf Bey, İsmail Hakka Ef.	Rauf Bey, İsmail Hakka	Ömer Fevzi
	Ma'lû- mât-ı Fıkhiyye Abdullah Namık	İrfan Bey	Şaban Ef.	Hacı Feyzul- lah	Meh- med Said (vekil)		Halil Ef.	
	Ulûm-ı Dîniye Ömer Ef.	Ömer Ef.						Halil Ef.
	Lisan-ı Osmânî Ömer Ef.	Ömer Ef.						
	Usûl-i Defterî İsmail Ef.	İsmail Ef.	İrfan Bey	Halil Ef.	Rauf Bey	Hulusi Ef.	Hasan Ef.	Ömer Fevzi
	Hüsn-i Hatt Nuri Bey	Nuri Bey	Nuri Bey, 1317de Sâlim Ef.	Sâlim Ef.	Sâlim Ef.	Sâlim Ef.	Salım Ef.	Ömer Fevzi
	Ma'lû- mât-ı Fenniye	Abdi Nâmık	İrfan Bey	Halil Ef.	Rauf Bey	Hulusi Ef.	Hasan Ef.	

	Abdi Nâmk (1312)							
		Kitâbet Osman Nuri	İrfan Bey	Halil Ef.	Rauf Bey	Rauf Bey	Rauf Bey	Ömer Fevzi
		İnşa Osman Nuri	İrfan Bey	Halil Ef.	Rauf Bey	Rauf Bey	Rauf Bey	Ömer Fevzi
			Cebir İrfan Bey	Halil Ef.	Rauf Bey	Hulusi Ef.	Hasan Ef.	
			Akâid Şaban Ef.	Hacı Feyzullah	Mehmed Said (vekil)	Halil Ef.	Halil Ef.	
						Ziraat Raif Ef.	Raif Ef.	Mehmed Raif Ef.
							Ahlak, Halil Ef.	Halil Ef.
4/14	7/14	8/16	8/17	6/17	6/17	8/17	7/19	7/15
NOT:Tablonun altında yer alan rakamlardan ilki idâdideki muallim sayısını, ikincisi ise o yıl içerisinde okutulan ders çeşidi sayısını göstermektedir.								

EK 1/C Aydın İdadisinde Okutulan Dersler ve Muallimleri

1312-1313 ⁵²	1314 ⁵³	1316 ⁵⁴	1317 ⁵⁵	1319-20 ⁵⁶	1321 ⁵⁷	1323 ⁵⁸	1326 ⁵⁹
Fransızca Müdür Ömer Lütü	Ömer Lütü	Ömer Lütü	Ömer Lütü	Hasan Tahsin	Hasan Tahsin	Hasan Tahsin	Mehmed Hilmi
Ma'lûmât-ı Fenniye Ömer Lütü	Ömer Lütü	Ömer Lütü	Ömer Lütü	Hasan Tahsin	Hasan Tahsin	Hasan Tahsin	
Usûl-i Defteri Ömer Lütü	Ömer Lütü	Ömer Lütü	Ömer Lütü	Hâfız Hilmi	Hilmi Ef.	Hilmi Ef.	
Arabî Hacı İbrahim Fehmi Ef.	İbrahim Fehmi	Salih Ef.	Salih Ef.	Hacı İbrahim	Hacı İbrahim	Hacı İbrahim	Hacı İbrahim
Lisan-ı Osmânî Hacı İbrahim Fehmi	İbrahim Fehmi	Salih Ef.	Salih Ef.	Hacı İbrahim	Hacı İbrahim	Hacı İbrahim	Hacı İbrahim

⁵² Salname-i Vilayet-i Aydın, 1312, s. 305; 1313, s. 281

⁵³ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1314, s. 275

⁵⁴ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1316, s. 254

⁵⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1317, s. 241

⁵⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1319, s. 204; 1320, s. 206

⁵⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1320, s. 197

⁵⁸ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1323, s. 193

⁵⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, s. 435

Hendese Ref'et Ef.	Hâfız Hilmi	Hâfız Hilmi	Hâfız Hilmi	Hâfız Hilmi	Hilmi Ef.	Hilmi Ef.	Boş
Hesab Ref'et Ef.	Hâfız Hilmi	Hâfız Hilmi	Hâfız Hilmi	Hâfız Hilmi	Hilmi Ef.	Hilmi Ef.	Boş
Kitâbet Ref'et Ef.	Hâfız Hilmi	Hâfız Hilmi	Hâfız Hilmi	Hâfız Hilmi	Hasan Tahsin	Hasan Tahsin	Mehmed Hilmi
Fârisi, İbrahim Edhem	İbrahim Edhem	İbrahim Ef.	İbrahim Ef.	İbrahim Edhem	İbrahim Ef.	İbra- him Ef.	İbrahim Edhem
Ulûm-ı Diniye, İbrahim Edhem Ef.	İbrahim Edhem	İbrahim Ef.	İbrahim Ef.	İbrahim Edhem Ef	İbrahim Edhem Ef.	İbra- him Ef.	Hacı İbrahim
Hüsn-i Hatt İbrahim Edhem Ef.	Ali Ef.	Ali Ef.	Mehmed Ef.	Mehmed Ef.	Hâfız Mehmed	Mus- tafa Fahri	Mehmed Sâdık
Tarih Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Ceza Reisi Hasan Hâmi	Hüseyin Hüsnü Ef.	Mus- tafa Ef.	Mustafa Ef.
Coğrafya Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Musta- fa Ef.	Mustafa, Mehmed Sâdık Ef.
Resim Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Mustafa Ef.	Musta- fa Ef.	Mustafa Ef.
				Ahlâk Mustafa Ef.	İbrahim Edhem	İbra- him Ef.	İbrahim Edhem
					Cebir Hilmi Ef.	Hilmi Ef.	
					İlm-i Eşya Hilmi, Ef.		
					Türkçe Mustafa Ef.	Musta- fa Fahri Ef.	Mehmed Sâdık.
						Zirâat Hasan Tahsin	Mehmed Hilmi
5/14	6/14	6/14	6/14	7/15	8/18	7/18	5/15
NOT: Tablonun altında yer alan rakamlardan ilki idâdîdeki muallim sayısını, ikincisi ise o yıl içerisinde okutulan ders çeşidi sayısını göstermektedir.							

EK 1/D Denizli İdadisinde Okutulan Dersler ve Muallimleri

1311 ⁶⁰	1314 ⁶¹	1316 ⁶²	1317 ⁶³	1319-20 ⁶⁴	1321 ⁶⁵	1323 ⁶⁶	1326 ⁶⁷
Fransızca Müdür Ali Rıza Ef.	Ali Rıza Ef.	Ali Rıza Ef.	Mehmed Hamdi	Mehmed Hilmi	Mehmed Hilmi	Mehmed Hilmi	Nuri Ef.
Arabî, Hüsn-i Hatt Halil İbrahim Ef.	Halil İbrahim Ef.	Halil İbrahim Ef.	İbrahim Ef.	Halil İbrahim Ef.	Halil İbrahim Ef.	Halil İbrahim Ef.	Halil İbrahim
Farisî İsmail Ef.	İsmail Ef.	İsmail Ef.	İsmail Ef.	İsmail Ef.		İsmail Ef.	İsmail Ef.
Hesab İbrahim Ef.	İbrahim Ef.	İbrahim Ef.	İbrahim Ef.	Emin Ef.	İsmail Ef.	Halil Ef.	İsmail Ef.
Tarih İbrahim Ef.	İbrahim Ef.	İbrahim Ef.	İbrahim Ef.	Emin Ef.	İsmail Ef.	Süleyman Ef.	Süleyman Ef.
Coğrafya İbrahim Ef.	Ali Rıza Ef.	Ali Rıza Ef.	Ali Rıza Ef.	Krilos Ef.	Hasan Kemaleddin	Hasan Kemaleddin	Mustafa Asım, Süleyman Ef.
Türkçe Feyzi Ef.	Feyzi Ef.	Feyzi Ef.	Feyzi Ef.	Feyzi Ef.	Feyzi Ef.	Süleyman ve Feyzi Ef.	İsmail, Süleyman, Feyzi Ef.
Resim Arif Ef.	İbrahim Ef.	İbrahim Ef.	İbrahim Ef.	Emin Ef.	Tevfik Ef.	Halil Ef.	Nuri Ef.
Ulûm-ı Dîniye Ali Ef.	Ali Ef.	Ali Ef.	Ali Ef.	Ali Ef.	Ali Ef.	Ali Ef.	Ali Ef.
	Usûl-i İnşâ Ali Rıza Ef.	Ali Rıza	Mehmed Hamdi	Mehmed Hilmi, Krilos Ef.			
	Kitâbet Ali Rıza Ef.	Ali Rıza Ef.	Mehmed Hamdi	Mehmed Hilmi	Feyzi Ef.	Süleyman Ef.	Süleyman Ef.
	Hendese Ali Rıza Ef.		Ali Rıza	Krilos Ef.	Hasan Kemaleddin	Halil Ef.	Nuri Ef.
	Ma'lûmât-ı Fenniye Ali Rıza Ef.	Ali Rıza Ef.	Ali Rıza Ef.				
	Usûl-i Defterî Ali Rıza Ef.	Ali Rıza Ef.	Ali Rıza Ef.	Mehmed Hilmi	Mehmed Hilmi		

⁶⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311, s. 343

⁶¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1314, s. 324, 325

⁶² Salname-i Vilayet-i Aydın, 1316, s. 309

⁶³ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1317, s. 289

⁶⁴ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1319, s. 247; 1321, s. 251

⁶⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1321, s. 229

⁶⁶ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1323, s. 233

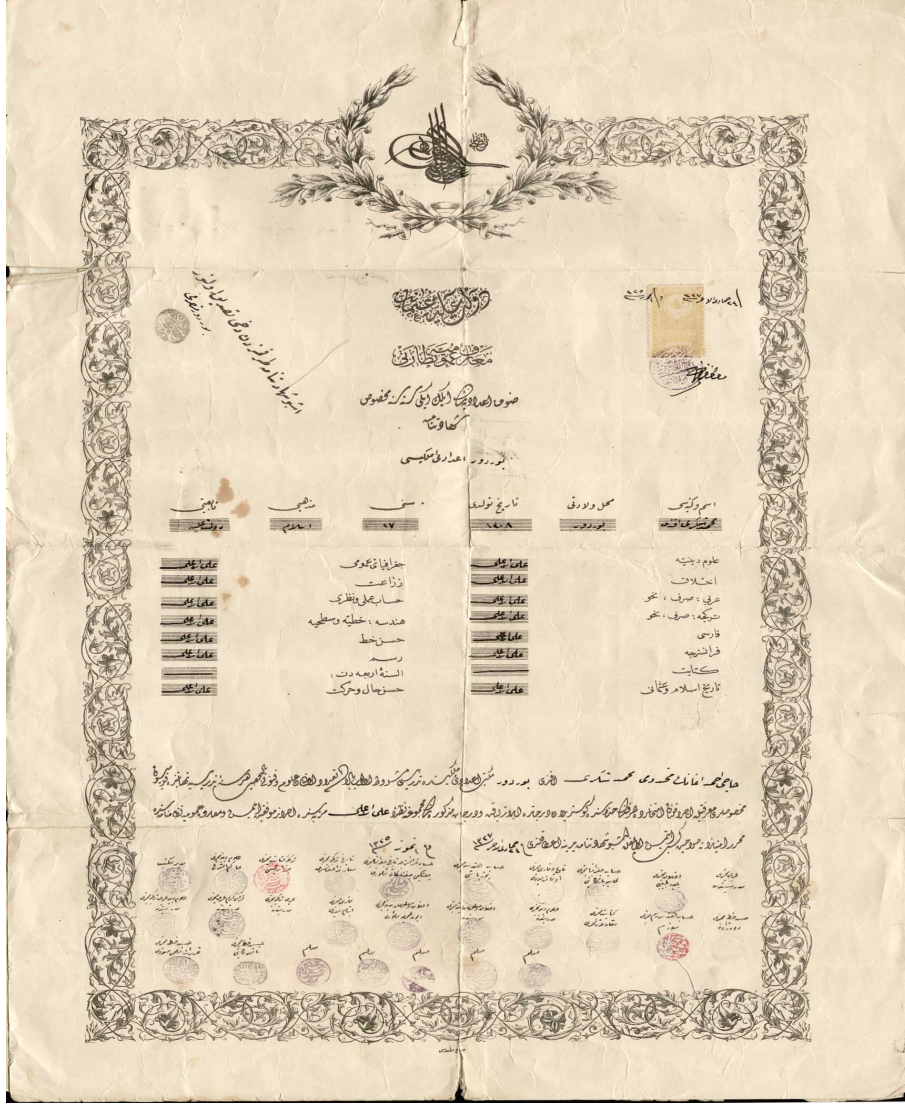
⁶⁷ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, s. 512-513

		Cebir Ali Rıza Ef.	Mehmed Hamdi	Mehmed Hilmi	Mehmed Hilmi	Halil Ef.	
		Kimya Ali Rıza Ef.					
				Ahlâk Mehmed Hilmi	Ali Ef.	Ali Ef.	Ali Ef.
				Hıfz-ı Sıhha Emin Ef.			
					Ma'lûmât-ı Ziraiye Mehmed Hilmi	Mehmed Hilmi	İsmail Ef.
					İlm-i Eşya İsmail Ef.	Mehmed Hilmi	
6/9	6/14	6/15	6/15	7/16	7/15	8/15	8/13
NOT: Tablonun altında yer alan rakamlardan ilki idâdîdeki muallim sayısını, ikincisi ise o yıl içerisinde okutulan ders çeşidi sayısını göstermektedir.							

EK 1/E Muğla İdâdîsi Muallimleri

1311⁶⁸	1312⁶⁹	1313⁷⁰	1314⁷¹	1316⁷²	1317⁷³	1319-20-21-23⁷⁴	1326⁷⁵
Müdür Sabri Bey	Müdür Hayri Ef.	Müdür Hayri Ef.	Müdür Hayri Ef.	Abdülfe-tah Ef.	Abdülfe-tah Ef.	Abdülfe-tah Ef.	Nail Bey
Muallim Ali	Muallim Ali	Muallim Ali	Asaf Bey	Muallim Yakup	Muallim Yakup	Muallim Abdülhamid	Hikmet Bey
Muallim Hacı Hamdi	Muallim Hacı Hamdi		Muallim Tahir	Muallim Eşref Ef	Muallim Eşref Ef	Muallim Eşref Ef	Muallim Eşref Ef.
Muallim Ahmed	Muallim Ahmed	Muallim Ahmed	Muallim Ahmed	Muallim Ahmed	Muallim Ahmed	Muallim Ahmed	Muallim Ahmed Fevzi Ef.
Muallim Ömer	Muallim Ömer	Muallim Ömer	Muallim Ömer	Muallim Ömer	Muallim Ömer	Muallim Ömer	Asım Ef.
			Muallim Tefvik			Muallim Sermed	Niyazi Ef.
5	5	4	6	5	5	6	6

⁶⁸ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1311, s. 377⁶⁹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1312, s. 465⁷⁰ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1313, s. 453⁷¹ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1314, s. 449⁷² Salname-i Vilayet-i Aydın, 1316, s. 480⁷³ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1317, s. 420⁷⁴ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1319, s. 376; 1320, s. 382; 1321, s. 370; 1323, s. 354⁷⁵ Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, s. 689

EK 2 1308/1892 Burdur doğumlu Hacı Mehmed Ağa Mahtûmu Mehmed Şükrü Efendi'nin Burdur İdâdî-i Mülkiyesi ilk iki senesine ait 24 Cemâziye'l-âhir 1327/13 Temmuz 1909 tarihli şehâdetnâmesi. **Kaynak:** Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi, Öner Ailesi Bağış Kitapları.

Manisa İdâdîsi'nden verilmiş Hüseyin Efendi Mahtûmu Halil Efendi'nin 1909 tarihli şehâdetnâme örneği için bkz. Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M. S. 2008, 12. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2008, s. 271-272

